

մայր եկեղեցին Ս. Աստուածածնի, եւ յեկեղեցիս ինչ առաքեաց, զի ոք ի հիւանդաց յօժարի առնուլ զայն խորհուրդ, երկեցունք օծցեն զնա անխափան: Բայց հակառակաւ Գոլէճեանք ոչ սակաւ զրդռէին զամանս ոմանս ի մերայնոց, եթէ զպապն եւս յիշէք ի պատարադի՝ կատարեալ ուղղափառ լինիք, եւ այլ եւս անտեղի եւ անբարձար բանս ասէք, ասէին: Եւ յեօթներորդ աւուր Օգոստոսի, որ էր Ծառաթի, Գաղատացի ոմն ի հակառակաւ Գոլէճեանց, խորհրդով Քուցիանթի կոչեցեալ խռովայոյ կարգաւորին, որ ռիւրիմ թշնամի էր եկեղեցւոյս Հայոց, ունելով ի ձեռին խրոսմ զՀրաւէր Սիրոյ զիրքն, եւ փոխանակ պատկերի Լուսաւորչին մածուցեալ զպատկեր պապին Հռովմայ, սկսաւ շրջիլ ի սենեակս կօշկակարաց Կեսարացոց, եւ ցուցեալ ամենեցուն զպատկեր պապին, ասէ ցնոսաւ. «Առ իմէ՞ նստեալ էք ասա, եղբարք, անհոգս եւ միամիտ. ո՞չ զիտէք զի Պատրիարքն մեր Փրանկացեալ ուրացաւ զԼուսաւորիչ հայրն մեր եւ զպապն Ֆրանկաց ընկալաւ, անարգեաց զԷջմիածինն սուրբ եւ Հռովմայ աթոռոյն հնազանդեցաւ: Այսուհետեւ ոչ զոյ սրբալոյս միւռոն, որով որդիք ձեր զրոշմեացին ի Հոգի Սուրբ, այլ իրբեւ ազցան խոտոյ իւզով ձիթոյ ունիք օծանել: Տեսէ՛ք, եղբարք, տեսէ՛ք զպատկերս զայս, միթէ նմանիցի՞ սա Սուրբ Լուսաւորչին մերոյ. երանի՞ թէ, եղբարք, մեռեալ էաք եւ ոչ տեսեալ զայս օր. արի՛ք, եղբարք, արի՛ք, լուելոյ ժամանակ չէ, ահա երեք հարիւր ողիք Սուրբ Լուսաւորչի պաւսկունք ի վաղիւն ունին զնալ առ Պատրիարքն, բողոք բառնալ, զոչել եւ ազազակել եւ սասանեցուցանել զնա, զի թերեւ զգնացի եւ մի՛ փոխեցէ զհայրենի աւանդութիւնս նախնեաց մերոց»: Զայսոսիկ լուեալ անմիտ ժողովրդեանն եւ տեսեալք զպատկեր պապին, հաւատացին զժողալուր բանից նորա եւ խոտացան նմա ինքեանք եւս կանխել ընդ առաւօտն յեկեղեցին ի Գում Գարու: Եւ զլիաւորք կօշկակարացն խրոսովեալք յոյժ ի բանիցս յայցցանէ, առաքեցին զարս ի կրպակս արհեստակցաց իւրեանց, պատուիրել եւ ասել, զի եթէ յառաւօտուն յեկեղեցին Գում Գարուի ոչ գտանիցին, յարհեստէ անտի տարադիր լինիցին: Այս ծայն եհաս յականջս Պատրիարքին ընդ երեկս աւուրն, եւ խոյոյն փութացաւ զԻրանեսիոս եպիսկոպոս վէքիլ իւր առաքել յիւսկիւտար առ Գրիգոր ճարտարապետ եւ առ Յարութիւն ազա Պէզճեան, ծա՛ռուցանել նոցա զայս զոր լուան: Բայց որովհետեւ երբորք ժամ էր զիշերոյն, ոչինչ կարացին առնել նոքա, եւ ասէ Յարութիւն Պէզճեան. «Եթէ լուեալ էր իմ զայս յերեկոյն, զիւրին էր ցրուել զխորհուրդս նոցա. բայց զի զիշեր է, զի՞նչ կարացից առնել»:

Եւ ի վաղիւ անդր ի Կիւրակէի յառաւօտուն Գաղատացին այն որ յառաջնում աւուր վրդովեալ էր զհասարակութիւնն, շրջագայեալ յիջեւանս ամենայն ապխտափաճառաց օտարականաց ի կերպարանս Կեսարացոյ, հրաւէր կարդաց ի չորրորդ ժամուն իջանել յեկեղեցին եւ ուսել մատաղ: Եւ Տէյի Պաղտատար, որ էր ի մակոյկն ծովակալ բզէլին, թերադրեալ ի բանից երկուց ապխտափաճառ Կեսարացոց, որոց անուանքն էին Յակոբ եւ Կարապետ, առաքեաց եւ նա ի Պատրիարքարանն յայն օր զարկիայոյ Սամաթիոյ: Եւ ամբոխ մեծ գումարեալ ժողովեցան ի պաղչէ ժամն եկեղեցւոյն եւ միարան աղաւակէին թէ «Պատրիարքն Փրանկացաւ եւ զմեզ ի Փրանկութիւն փոխելոց է. մեք Հայ եմք, Ֆրանկ ոչ լինիմք, ի Սուրբ Լուսաւորչէն մերմէ ոչ բաժանիմք. եկեցէ Պատրիարքն եւ ծանուցէ մեզ»:

Առաքեաց Պօղոս Պատրիարքն զՄարկոս եւ զՅակոբ եպիսկոպոսուն Երուսաղէմի. եկին նոքա եւ յորդորէին զնոսա բանիւք բազմօք թէ սուս եւս այն ամենայն զոր լուեալ են. բայց նոքա բուռն հարին զնոցանէ եւ վանեցին զնոսա: Ապա զրոհ տուեալ զնացին ի Պատրիարքարանն, եւ տեսեալ զի փակ էր

գուռն, հարին և խորտակեցին, յուզէին զամենայն սենեակս և ոչ կարէին պատնել զՊատրիարքն, զի նա սատուցեալ անդէն ընդ պատուհանն անցեալ էր ի փախուստ ի մերձակայ տուն տաճկին և թողուցեալ անդ: Եւ այսու պաշտպանեաց ոչ միայն զանձն, այլ և որ մեծն է՝ զազգն. զի թէ միտս լինէր անձին նորա, տուժէր ազգն զանհնարին տուգանտ: Յայնժամ Դիսնեսիոս եպիսկոպոս փոխանորդ Պատրիարքին, ազդ արար ի գուռն եկնիչերի ազատին, որ խկ և խկ ևհաս անդ 5—600 զօրականօք, և զամանս կարեալ առաքեաց ի բանտ առ Միսիրս ազա, և զայլոն ցրուեաց և եթող անդ զպաշտպան հանդերձ զօրականօք որ պահէին զգուռն պատրիարքարանին զաւուրս հնդեռասան: Եւ զՊատրիարքն հանեալ ի տանէ տաճկին հրամանաւ տէրութեան, նրստուցին ի տեղի իւր:

Եւ ի միւսում աւուր սր էր Ս Սիսուստի, սմանք ի կոշկակարաց յետ զայն ոճիրս զործելոյ յանդդնեցան ելանել նաեւ աներկիւղ յատեան եպարքոսին և թուղթ բողոքանաց մատուցանել նմա: Եւ եպարքոսն սպառնաց նոցա թէ՝ «Որո՞ւմ ի իշխանութեամբ արարէք զայդ ի վերայ Պատրիարքին ձերոյ յարքունուստ կարգելոյ. եթէ դատ ինչ ունէիք ընդ նմա և բողոք զնմանէ, ահա առեան. ա՞յժմ ծանեաք թէ զոյ իշխան ի վերայ ձեր, զի յետ ձեռներէց լինելոյ յայդ հարիս անհնարին, եկիք այսր ամբաստան լինիլ»: Եւ հրամայէ ձերակալ առնել զամենեւին և արկանել ի բանտ: Ի նմին աւուր կոշեցան ի գուռն և իշխանք մեր, որ Բէկոյ էֆէնտի եհարց ցնոսա. «Գո՞հ էք զՊատրիարքէն ձերմէ, զորմէ չարախօսեն ամբաստանեալք. զի՞նչ իցէ այս իւղ օրհնեալ, նո՞յն է ընդ պալատան իւղոյն եկելոյ յէջմիածնէ, թէ այլ»: Պատասխանի արարին իշխանք մեր, թէ «Սա այն է, որ յառուրց անտի Առաքելոց և Քրիստոսի կայր ի մեզ, բայց ի սակաւ ժամանակս խախտեալ. և զի մասն սորա անկեալ էր բաժանումն ի մէջ մեր, նորոգեցաք անդրէն, զի խոչընդոտն բարձցի»: Եւ այս խոստովանութիւն բանից իշխանաց մերոց զրեցաւ յարքունի զիւսնադիրս: Նոյնպէս և մասն նորատիւ զբքոյ՝ Հրաւէր Սիրոյ անուանելոյն վկայեցին լինել փարգապետութիւն հին և ոչ նորամուտ, զոր տաճիկք Էսկի Էմէնիլիք կոչեն: Այլ քանզի ի բանս զատախազից կայր հնազանդութիւն պապի և Փրանկութիւն, թէ և զժուտարահաւատ եղև տեսցուած իշխանաց մերոց առաջի արքային, այլ մերժեցաւ տարակոյսն յորժամ զՀրաւէր Սիրոյն թարգմանեալ ի լեզու արարացուց ընթերցան: Հուսի յետոյ առ Բէկոյ էֆէնտին. «Եթէ այդպէս է, ո՞ր զայդչափ բազմութիւն յոտին կացոյց»: Պատասխանեն իշխանք մեր թէ «Սորա արք տղէտք և առանց զպրութեան են, իրաց չեն հասու յեալ խրթնութեան, և այլ ընդ այլոց կարծեօք յայս ի սոյն են ձեռնարկեալ»: Եւ քանզի ի քրէական մեզս համարի ոճիր ամբաստանութեանն և զէմ ընդ զէմ ներհակ իշխանութեանն, մասնորոյ անհնարինս զայրացոյց զարքունի որեարսն և զթագաւորն. զի մինչ նոքայ հնարեն զատահակսն ազգին իւրեանց ածել ի հպատակութիւն, քանի՞ մեծ զայրացումն ոչ լինի նոցա տեսանել զստրուկսն ևս ի նոյն չարիս մտարեւեալ: Ուստի յայնուսիկ աւուրս պատգամ սատիկ եկն ի Դրանէ առ Պատրիարքարանն մեր, յայտնել զհեղինակն որ զբազմութեանն ամբոխ գումարեաց և զի՞նչ է պատճառ այդմ յայտ առնել: Եւ նա պատասխանեց. «Զիք այդմ պատճառ բանաւոր, բայց միայն բազմադիմի կոհակք ծոփացեալ մեղաց իմոց, որ զխուժան պարզամիտ ժողովրդոց կուտեաց ի վերայ իմ»: Բայց առ ի գտանել զհեղինակն, առանձինն զամենայն զխաւորս արհեստաւորաց կոչեաց, յերդումն հրաւիրէր և նզովս կարգայր ի վերայ նորա՝ որ իրազէտ գոյով ոչ վկայէ և ծանուցանէ, «զի մատնեցուք» առէ, «զչարն և չարիքն անցցեն յազգէս»:

Ի 22 Օգոստոսի առաքեաց յամենայն եկեղեցիս վարդապետս, հրատարակեաց զՀրաւէր Սիրոյն, վարդապետութիւն ուղղափառական, բանք ողջամիտ դատաւութեան սրբապան հարց եւ ոչ նորանոր դաշխակեցուցիչ եւ մութրամիտ: Նաեւ կոնդակաւ բանադրան ընթերցաւ վասն նոցա՝ որք գիտեն թէ ո՞ւր եղև սիրուած այսր հարախորհուրդ տպոսաժրութեան, եւ ո՞րք էին որ զոչդ հնարեցին եւ ոչ յայտ արարեալ ծանուցանեն: Յեկեղեցին Ս. Հրեշտակապետի յորժամ եփրեմ վարդապետ քակեալ զվարագոյր ընթեանսյր, ժողովորդն զիմացարձ դտան եւ շատուն թոյլ կարդալ: Այլ ի հանդիպակաց Կիւրակէին զնացեալ վէժիլ Դիոնեսիոս եպիսկոպոս ընթերցաւ:

Բայց այս ամենայն վճարեաց ոչինչ եւ ոչ յերեւան կայոյց զոր, եւ ըստովմք ի բանտարկելոցն մատնեցան ի տանջարանս Պօտոսն պաշինն, ուր ամն խոտաւմանեցաւ թէ «Տէլի Պաղատասարն յորդորեալ զմեզ առաքեաց անդ»: Եւ առաքեալ արս թմբոնեցին զնա եւ սրկաւ ի բանտ: Եւ այլ ամն ասաց. «Ասրկաւալ ամն Կարապետ անուն Կեսարացի յորդորեաց զմեզ յայս դործ»: Եւ դայն եւս դտին ի տուն Սաղաւեան Դրիդոր աղայի եւ բերեալ եղին ի բանտի: Այլ ապա յայտնեցաւ թէ Գաղատացի ոմն զնացեալ ի սենեակս նոցա յորդորեալ է զնա եւ համարեալ ամբոխ մեծ յարուցանել. ուստի հրամայեաց տէրութիւնն եւ զոմանս ի նոցանէ ծպտեալ կերպարանօք չըջեցուցին առաւրս բազումս ի փողոցս Կ. Պոլսոյ՝ զտանել զԳաղատացին դայն: ալ չգտաւ այրն, զի փախուցեալ էին զնա Դուէճեանք յեւրոպա: Եւ վասն այսր չըջէր Դիոնեսիոս եպիսկոպոս յեկեղեցիս Կ. Պոլսի եւ զիւղօրէից նորին, եւ բանադրան կարդայր թէ որ ոք պահեալ իցէ դայրն այն ի տան իւրում կամ զայնպիսի ոմանս, յայտնի արասցէ. ալ ոչինչ օգտեցաւ:

Իսկ տարկաւաղն ի տանջանս անդ մատնեաց նախ զԱստուածատուր եւ զերեմիա եպիսկոպոսունս, զորս իջուցեալ առ Պօտոսն պաշին, եւ բերեալ առաջի դարկաւաղն, ասէ ցնա Պօտոսնճի պաշին. «Ասքա՞ Էն սեւաղլուիքն, զորս մատնեցեր, եւ զի՞նչ ատացին քեզ, ծանոց»: Ասէ տարկաւաղն. «Ասքա Էն բայց ինձ ոչինչ ատացեալ են, ալ աստ ասէ եւ աստաւութեան տանջանացս մատնեցի դոստ»: Յայժմամ Էտուն զնա վերատին ի տանջանս, եւ նա մատնեաց յայն որ զՏէր Կիրակոս Կաթուղիկոսն Սոոյ, որ յառաւրս յայնտիկ ելեալ զնայր յաթոս իւր: Առաքեցին իսկոյն սուրհանդակս զինի նորա, եւ պաեալ րդնա ի ճանապարհին ի Նալլր խան, ամին ի Կ. Պոլսի եւ տարեալ ի Բարձրագոյն Դուսն, հանին առաջի մեծի փոխարքային:

ԱՍՏՈՒԱԾԱՏՈՒՐ ԵՊՍՔ. ՏԷՐ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆՅ

(Շար. 3)